

УДК 327(477):338.22-045.22

DOI: 10.24144/2078-1431.2024.1(32). 47–58

Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора НН інституту євроінтеграційних досліджень

Мар'яна Ляшко,
старший викладач кафедри соціології
та соціальної роботи,
факультет суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

У дослідженні проаналізовано характерні для України сучасні виклики у соціально-економічній сфері, що виникли в результаті агресії РФ, окреслено реальні механізми мінімізації негативних явищ. Обґрунтовано, що основним стратегічним орієнтиром України у сфері забезпечення національної безпеки є зміцнення двосторонніх відносин із ключовими державами Європи, у першу чергу з Великобританією, Німеччиною, Францією, іншими країнами ЄС, а також раціоналізація взаємовідносин із США напередодні президентських виборів.

Аналіз сучасного соціально-економічного стану України засвідчив, що перед соціальною сферою України постали надзвичайно серйозні виклики і проблеми. Росія знищує нашу енергосистему, промислову інфраструктуру, об'єкти освіти, науки, медичної сфери та інше, що суттєво ускладнило забезпечення функціонування соціально-економічної інфраструктури.

Війна Росії проти України привела до масштабного зростання міграції. За межами України сьогодні, за різними даними, опинились від 6 до 7 млн. наших громадян. До 7 млн. людей вимушені змінити місце проживання й отримати статус внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Особливістю сьогодні є активні процеси, пов'язані з переміщенням із центрально-східних областей України підприємств різних видів економічної діяльності. Лише у Закарпатську область перемістилось 231 підприємство різних форм власності, а також створено близько 200 нових підприємств ВПО та суб'єктами господарювання з інших регіонів України.

Ключові слова: геополітичні виклики, соціально-економічні проблеми, релокація підприємств, ВПО.

The study analyzes the current challenges in Ukraine's social-economic sphere that have arisen as a result of Russian aggression and outlines the real mechanisms for minimizing negative phenomena. It is substantiated that Ukraine's main strategic orientation in the field of national security is to strengthen bilateral relations with key European countries, primarily with the UK, Germany, France, and other EU countries, as well as to rationalize relations with the United States on the eve of the presidential election.

An analysis of the current social-economic situation in Ukraine has shown that Ukraine's social sphere is facing extremely serious challenges and problems. Russia is destroying our energy system, industrial infrastructure, education, science, medical facilities, and more, which has made it much more difficult to ensure the functioning of the social and economic infrastructure.

Russia's war against Ukraine has led to a large-scale increase in migration. According to various sources, 6 to 7 million of our citizens are now outside Ukraine. Up to 7 million people have been forced to change their place of residence and receive the status of internally displaced persons (IDPs).

The current situation is characterized by active processes related to the relocation of enterprises of various types of economic activity from the central and eastern regions of Ukraine. In Zakarpattia region alone, 231 enterprises of various forms of ownership have moved to the region, and about 200 new enterprises have been established by IDPs and business entities from other regions of Ukraine.

Keywords: *geopolitical challenges, social-economic problems, relocation of enterprises, IDPs.*

Важливим фактором успішного протистояння російській агресії для України є існування потужної платформи підтримки нашої держави серед провідних країн ЄС та США. Підписання угод про співробітництво з Великобританією, Німеччиною та Францією на початку ц.р. – свідчення того, що Європа розуміє, що в разі поразки України Путін піде далі до їх домовок.

Зазначені угоди спрямовані на посилення обороноздатності нашої країни. Київ прагне створити міжнародно-правову мережу зобов'язань, здатну на довгі роки гарантувати військову, економічну та політичну підтримку України з боку її західних партнерів і підвищити для агресора ціну вторгнення [1].

Фундаментальні положення підписаних угод передбачають надання всебічної підтримки Україні, щоб вона могла захистити себе та відновити територіальну цілісність у межах кордонів, міжнародно визнаних у 1991 році. Передбачається також участь у відновленні української економіки та сприяння нам в реінтеграції окупованих територій, підтримка української економіки та виділення коштів на військову допомогу Україні впродовж дії угод, із зазначенням конкретних сум на 2024 рік. Зокрема, Англія зобов'язується виділити цього року допомогу в розмірі 2,5 млрд фунтів стерлінгів, Франція — до 3 млрд євро, а Німеччина — 7,1 (!) млрд євро. Угоди передбачають підтримку реформ і закріплення зобов'язань України здійснювати ці перетворення; взаємодію з Україною у сфері ОПК і залучення до цієї сфери британських, французьких і німецьких інвестицій; співробітництво в питаннях компенсації збитків через російську агресію та притягнення Росії до відповідальності за агресію проти України.

Усі три угоди фактично доповнюють одна одну, фіксують довгострокову підтримку України в її екзистенційному протистоянні з Росією й дають нашій країні змогу провести реформи, вибудувати ефективну економіку, створити сучасні збройні сили. Важливо, щоб у майбутньому в на-

ших партнерів не зникла політична воля виконувати ці угоди, що зобов'язують підтримувати Україну «стільки, скільки потрібно», а українська влада не забувала про свої зобов'язання щодо реформування країни [1].

Поряд із підписанням вищеназаних угод з Англією, Німеччиною, Францією, увагу громадськості Європи привернула конференція «Відновлення справедливості для України», що відбулася на початку квітня 2024 року в Гаазі [3], де 44 із 57 країн-учасниць підписали підсумкову декларацію, в якій засуджується злочин агресії та підтримується створення спецтрибуналу з агресії. Підписантами стали: Албанія, Андорра, Австралія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словенія, Іспанія, Швеція, Україна, Велика Британія та США. Підтримка кожної з цих країн, безумовно, важлива й цінна[2].

Оптимістичними є наміри НАТО надати гарантії безпеки за рахунок створення багаторічного фонду підтримки України під егідою НАТО на загальну суму \$100 млрд. на 5 років. Це свідчить про суттєву зміну політики НАТО щодо України [3].

Війна з Росією виснажує фінансові резерви України, тому допомога міжнародних партнерів – майже єдина можливість покривати соціальні витрати населення та одночасно вести оборону від агресора. **«За даними Мінфіну, Україна в 2023 р. отримала зовнішнє фінансування загалом на 42,5 млрд. дол із яких 27% (11.6 млрд.) – безвідсоткові гранти. Сума залученого довгострокового пільгового кредитування – такого, повертати котре Україна зможе протягом тривалого часу, – сягнула \$30,9 млрд. Найбільше кредитних коштів Україна отримала від Європейського Союзу – \$19,5 млрд, Міжнародного валютного фонду – \$4,5 млрд, Японії – \$3,4 млрд, Канади – \$1,8 млрд, Великої Британії – \$1 млрд, Світового банку – \$660 млн, та Іспанії – \$50 млн.**

Важлива деталь, що стосується терміну повернення, – кошти від Євросоюзу залучені в рамках макрофінансової допомоги, яка має 35-річний термін погашення, включно з 10-річним пільговим періодом, а витрати на їх обслуговування відшкодовуються ЄС. Сумарно, за даними Мінфіну, і за кредитами, і за грантами найбільшими донорами фінансової допомоги Україні в 2023 році стали:

Євросоюз – \$19,7 млрд (пільгове фінансування); **США** – \$11 млрд (гранти); **МВФ** – \$4,5 млрд (пільгове фінансування); **Японія** – \$3,6 млрд (пільгове фінансування та гранти); **Канада** – \$1,8 млрд (пільгове фінансування); **Велика Британія** – \$1 млрд (гарантія); **Світовий банк** – \$652 млн (пільгове фінансування) [4]. Важливо відзначити, що, поряд із наданою Україні допомогою, проведено оцінку потреб України на відновлення та відбудову та зафіксовано її загальну вартість.

У публікації Національного інституту стратегічних досліджень від 6 березня 2024 р. зазначено:

«Уряд України, Група Світового банку, Європейська Комісія та Організація Об'єднаних Націй оприлюднили результати третьої оновленої «Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3)». Згідно з оцінкою на 31 грудня 2023 р., загальна вартість відбудови та відновлення України становитиме 486 млрд дол. США протягом наступних 10 років. Названа цифра вища від потреб, оцінених у 411 млрд дол. США в лютому 2023 р. Оцінка охоплює шкоду, якої завдано Україні з 24 лютого 2022 р. до 31 грудня 2023 р., і демонструє, що пряма шкода в Україні досягла майже 152 млрд дол. США.

Завдяки RDNA3 Україна має актуальний та глибокий аналіз втрат і потреб, що дає змогу правильно визначити пріоритети, раціонально розподілити ресурси та отримати очікувані результати. Висновки RDNA3 сприятимуть реалізації програми Ukraine Facility, яку погодили Європейський парламент та Рада ЄС для виділення 50 млрд євро протягом наступних чотирьох років. Головним ресурсом відновлення України має стати конфіскація заморожених російських активів. Крім того, Україна планує залучати іноземні інвестиції, не очікуючи на завершення війни» [5].

В той же час слід відзначити, що останнім часом виникають окремі проблеми з наданням допомоги Україні, головними з них є такі:

По-перше, відчувається значна зміна поглядів наших партнерів щодо підтримки України – із тези «скільки потрібно» на «скільки можливо». Якщо у 2023 році сума **допомоги Україні від США** становила 24 млрд. дол, то на 2025 рік у проекті бюджету США заплановано лише 482 млн. дол для **фінансування Ініціативи щодо сприяння безпеці України** [6].

По-друге, один із найавторитетніших світових форумів з безпеки – Мюнхенська конференція (12.03.2024) засвідчила існування окремих проблем у питаннях підтримки України не лише з боку США. Конференція наочно підтвердила, що для багатьох світових політиків і дипломатів **війна Росії проти України поволі відходить на другий план**. Ізраїль, Китай, США, глобальна нестабільність, проблеми Глобального Півдня – всі ці безпекові теми видаються не менше або й більш пріоритетними за російську загрозу [7]. У доповіді Конференції зроблено висновок, що підтримка надання допомоги Україні, пов'язаною з агресією РФ, знижується. Загроза поширення радикального ісламізму «перебила» небезпеку від агресивної політики РФ, безпосередньо впливаючи на перспективи війни в Україні.

«Мюнхенський звіт», який щороку готують до конференції і який є своєрідним аудитом ситуації у міжнародній безпеці, *не містить навіть окремого підрозділу, присвяченого суто Україні*. Він не виділяє російську агресію як окремий виклик, а натомість заводить дії РФ у загальну матрицю подій у світі. Мовляв, світ заходить у період боротьби всіх проти всіх, і російська агресія є лише елементом та ілюстрацією цієї проблеми, відзначила «Європейська правда» [8].

По-третє, існуюче напруження серед окремих членів ЄС щодо позитивного вирішення питань подальшої фінансової та військово-політичної підтримки України, яке створюють Угорщина і Словаччина.

Соціально-економічні виклики для України

Повномасштабна війна РФ проти України стала значним викликом для соціальної сфери України. Зріс рівень невизначеності, загострились проблеми із забезпеченням соціально-економічної сфери. Тому адаптація соціальної політики до нових воєнних реалій вимагає урахування змін, що відбуваються в структурі вразливих категорій жителів України.

Особливого занепокоєння викликають проблеми, пов'язані із соціальним забезпеченням людей, які втратили домівки і стали належати до категорії тимчасово переміщених осіб (ТПО). Викликають ризики у трудовій, міграційно-демографічній, освітній сферах та виклики, пов'язані з доступністю та якістю медичних послуг, освітньої сфери та ін.

Важливим викликом соціального плану стало значне збільшення інвалідів. Станом на вересень 2023 р. в Україні налічувалось 3 млн. людей з інвалідністю. Їх кількість на березень 2024 р. значно зросла. Збільшилась чисельність людей, які після стабілізації стану та лікування потребують психологічної реабілітації. Гостро постали проблеми із протезуванням інвалідів війни.

Особливостями сучасних ризиків є різке погіршення демографічної ситуації, зниження можливостей відтворення людського капіталу, порушення балансу на ринку праці, падіння добробуту людей, погіршення фінансового стану фондів соціальних виплат та інше. Відповідно усвідомлення пріоритетів і конкретних способів мінімізації соціальних ризиків належить до найбільш гострих актуальних завдань сучасності. Його вирішення потребує розроблення та застосування ефективних механізмів, котрі забезпечать адекватне реагування на соціальні ризики в системі забезпечення економічної безпеки держави [9].

Все це свідчить про необхідність розвитку суспільної діяльності, спрямованої на підтримку соціальної сфери, зокрема ринку праці та вразливих верств населення. Прикладом такої діяльності у міжнародній практиці є соціальне підприємництво. *Європейська Комісія виділяє чотири основні сфери, в яких працюють соціальні підприємства:*

- *робоча інтеграція* – навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних;
- *надання особистих соціальних послуг* – здоров'я, добробут, медична допомога та послуги, професійне навчання, освіта, догляд за дітьми, допомога особам похилого віку та малозабезпеченим;
- *місцевий розвиток територій, що знаходяться в неблагополучних районах* – соціальні підприємства у віддалених сільських районах, схеми розвитку / реабілітації мікрорайонів у міських районах, допомога в розвитку та співпраця з третіми країнами;
- *інше, зокрема переробка сільськогосподарської продукції, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культура, збереження історичних пам'яток, наука, дослідження та інновації, захист прав споживачів та любителів спорту.*

Європейські соціальні підприємства мають регіональні особливості та чітку соціальну мету, на яку спрямовується значна частка власних прибут-

ків. Наприклад, більшість німецьких соціальних підприємств вирішують проблеми незахищених верств населення: мігрантів, біженців, безробітної молоді та людей з інвалідністю. Міжнародна платформа «Кірон» («Kiron») дає змогу біженцям здобути освіту і кваліфікацію дистанційно – у будь-якому місці та в будь-який час. Також уже понад 20 років у Німеччині діє організація «Social Impact», яка підтримує і консультує соціальні підприємства, позиціонуючи себе як «агентство соціальних інновацій» [10].

НІСД України узагальнив міжнародний досвід соціального підприємництва і окреслив перспективи його застосування в Україні, визначивши основні його характеристики, а саме:

- факт суспільної корисності та підприємницька поведінка, спрямована на досягнення суспільно значущих цілей або на користь соціально незахищених груп населення;
- одночасне досягнення фінансових та суспільно значущих цілей (гібридні підприємства), поєднання суспільних та приватних економічних інтересів;
- самоокупність і здатність генерувати прибуток, який підприємство використовує для реалізації власних цілей;
- виконання функцій агентів соціальних змін, які відіграють важливу роль у прискоренні змін суспільного порядку денного та сприйнятті певних соціальних питань;
- генерація новаторських ідей, спрямованих на вирішення суспільних проблем за допомогою підприємницьких методів;
- вирішення проблем, що виникають через провали ринку, які не в змозі вирішити держава.

За даними Європейської Комісії, наразі в Європі існує 2 млн соціальних підприємств (10 % від усього європейського бізнесу), на яких працюють понад 11 млн співробітників (6 % працюючих осіб у регіоні). Основними організаційно-правовими формами соціальних підприємств у європейських країнах є *кооперативи* (зокрема у Португалії – «кооперативи соціальної солідарності», у Франції – «соціальні кооперативи колективної власності», в Італії – «соціальні кооперативи», в Іспанії – «кооперативи соціальних ініціатив» тощо) або *компанії* (наприклад, у Великобританії – «компанії, що працюють в інтересах громади», у Бельгії – «компанії соціальної мети») [10].

Важливим механізмом впровадження соціального підприємництва є *інклюзія релокованого бізнесу у західні регіони України* [11,12]. Одним із таких регіонів є і Закарпатська область, географічно віддалена від зони бойових дій та розташована неподалік від кордону з ЄС. За інформацією Закарпатської ОВА, станом на березень 2024 р. тут перебуває понад 400 тис. вимушених переселенців, а офіційно зареєстровані як ВПО майже 150 тис. осіб. Тобто населення Закарпаття збільшилось майже на 30%.

За даними Міністерства економіки України до Закарпатської області перемістилось 17% всього релокованого бізнесу. Це друга область після Львівської, яка найбільше прийняла бізнесу із територій України, де велися бойові дії. На початку березня 2024 р. в області перебувало 231 під-

приємство різних форм власності, які перемістили свої бізнеси до Закарпаття. Крім вищезазначених підприємств, на території області створено орієнтовно 200 нових підприємств внутрішньо переміщеними особами та суб'єктами господарювання з інших територій України [13].

Аналогічні процеси переміщення релокованого бізнесу та переміщених осіб з України відбуваються і на території країн Вишеградської четвірки (В-4). Зокрема, релокація бізнесу з України до Польщі на кінець 2023 р. становила 30325 нових українських компаній. Кількість усіх нових реєстрацій ФОП у Польщі досягла позначки 299 300. Це означає, що українські компанії становлять понад 10%. Загалом у 2022-2023 рр. українці зареєстрували в Польщі 48464 ФОП [14]. Такі ж тенденції інклюзії релокованого бізнесу з України відбуваються і в інших країнах В-4.

Згідно із статистикою, у країнах ЄС знаходиться близько 7 млн. біженців війни. Для успішної відбудови України потрібно забезпечити їх повернення на батьківщину. Поряд із цим значна кількість людей переїхала із сходу держави у західні регіони України. Це робочий ресурс для релокованого бізнесу. Дослідження цих процесів та напрацювання методології раціонального вирішення проблеми – одна із стратегічних цілей науковців. Зокрема вона включає:

- обґрунтування необхідності повернення біженців як важливого ресурсу повоєнної відбудови України;
- забезпечення інформаційно-консультативної підтримки процесу повернення біженців;
- комунікацію з країнами-реципієнтами щодо розроблення планів репатріації українських біженців;
- розроблення програм адаптації біженців та створення сприятливого психологічного клімату.

Близькість кордону з ЄС – один із ключових чинників, який впливатиме на розвиток виробництва експортно-імпортних операцій, інвестування, що є надзвичайно актуальним.

Важливим резервом активації релокованого бізнесу є реанімування законсервованих підприємств. До 1991 року на Західній Україні працювало чимало промислових гігантів. Після приватизації лише мала частина їх зберегла виробництво. Але є чимало підприємств, які перебувають у законсервованому стані, з усією документацією, під'їзними коліями та енергозабезпеченням. Вони потенційно можуть стати донорами для переїзду.

Базовою основою розвитку релокованого бізнесу є кадрове забезпечення. Після розпаду союзу в західних регіонах залишилася потужна мережа навчальних закладів та профтехучилищ. Відновлення та укомплектування їх дасть змогу розширити підготовку кадрів, затребуваних релокованими підприємствами.

Серед ключових проблем України, що потребують вирішення, залишається питання вироблення механізмів та пошук шляхів щодо забезпечення економічної стійкості в умовах війни.

Наприкінці січня 2024 року набрав чинності указ президента, яким започатковано Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні».

Створення такого майданчика для знаходження спільних рішень в умовах, коли проблема економічної стійкості для України має вирішуватися із застосуванням передусім внутрішніх резервів, є актуальним. **Функціонування платформи може розкрити внутрішні резерви економіки України працювати в межах ризиків, спричинених тривалою війною, на засадах постійної комунікації, взаємодії та координації державних органів, вітчизняного бізнесу, включаючи представників релокованих підприємств, іноземних інвесторів, а також громадських об'єднань підприємців та експертів.**

Реалізація ідеї платформи має передбачити створення як цифрового, так і фізичного просторів, покликаних спростити та структурувати взаємодію стейкхолдерів для вирішення проблемних питань, а саме:

- розроблення спеціалізованих сервісів із надання типових рішень;
- використання загальнодоступних для учасників платформи баз даних чи інших ресурсів [15].

Під час виступу при відкритті форуму «Зроблено в Україні» Президент Володимир Зеленський зазначив, що сьогодні є лише один фронт. І це військовий. Але щоб мати ресурс його підтримувати, мають перемагати українські товари, послуги, експорт. На цей рік у бюджеті закладено понад 45 млрд грн на програми підтримки бізнесу, розвиток нових виробництв та стимулювання попиту на українські товари. Це рекордна сума за останні роки.

До 40% коштів при купівлі українського повертається в бюджет у вигляді податків. Наше військо ми забезпечуємо лише власними ресурсами. Саме тими ресурсами, які в бюджет спрямовує бізнес. Це головний стимул для кожного – при покупці віддати перевагу саме українським товарам [16].

Голова Закарпатської ОВА Віктор Микита взяв участь у форумі «Зроблено в Україні», який на початку лютого 2024 року проходив у Києві за участі Президента України Володимира Зеленського, урядовців, представників бізнесу. Голова ОВА Закарпаття поділився досвідом регіону щодо інтеграції релокованого бізнесу.

«Для Закарпаття це як ніколи актуально, адже за останні два роки ми відкрили найбільше нових підприємств серед інших областей країни. Вперше за часів незалежності ми зрозуміли, що колись дотаційний та найбільш бідний регіон України може бути драйвером економічного зростання. Ми створили тисячі нових робочих місць, нам довіряє бізнес, ми створили середовище сприятливого економічного клімату, де діють одні для всіх чесні та зрозумілі правила ведення підприємницької діяльності.

З перших днів роботи ми шукали шляхи вирішення питання розвитку економіки краю, а не причини, щоб цього не робити або чому це неможливо. Результати зараз бачить уся країна», – писав Віктор Микита у соцмережах [16].

Висновки. Враховуючи надзвичайну актуальність проблеми пошуку механізмів мінімізації сучасних соціально-економічних викликів для України, УжНУ спільно з партнерами В-4 здійснюватимуть моніторинг

та аналіз процесів діяльності релокантів на території Закарпаття та країн В-4, їх інтеграції в економічний розвиток територіальних громад-реципієнтів. Сприяння релокації бізнесу передбачатиме **пошук шляхів вдосконалення логістики цих процесів; використання міграції робочої сили; шляхів репатріації українських біженців; активізації співпраці з прикордонними регіонами країн В-4; кадрового забезпечення релокованих бізнес-структур.**

Зазначені заходи дозволять створити належні умови для функціонування релокованого бізнесу і за потреби його довготривалої інтеграції.

Враховуючи динамічність, нестійкість, непередбачуваність і незворотність соціально-економічних змін, які приводять до появи нових соціальних ризиків, необхідною є допомога у формуванні практичних навичок для ефективного менеджменту бізнес-структур у нових умовах. Для досягнення цього планується охопити навчанням широку аудиторію керівників, менеджерів релокованого бізнесу, керівників територіальних громад та інші категорії.

Необхідним є проведення низки комунікаційних заходів щодо посилення суспільної єдності, залучення релокантів до традицій територіальних громад, волонтерства. Дослідження дасть змогу використати результати спільної праці на внутрішніх та міжнародних ринках наукомісткої продукції для забезпечення трансформації УжНУ, налагодження трансферу технологій у рамках транскордонної співпраці України з В-4 і використання можливостей і потенціалу європейського науково-дослідного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко В. Угоди з Францією та Німеччиною: що вони означають для України. *Дзеркало тижня*. 19.02.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/uhodi-z-frantsijejuta-nimechchinoju-shcho-voni-oznachajut-dlja-ukrajini.html>
2. Мамедов Г. Чи справді 44 країни підтримали створення спецтрибуналу з агресії? *Дзеркало тижня*. 04.04.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/chi-spravdi-44-krajini-pidtrimali-stvorennja-spetstribunalu-z-ahresiji.html>
3. Павлюк О. «Гарантії безпеки» від НАТО: як Альянс готується перебрати лідерство у підтримці України. *Європейська правда*. 04.04.2024. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2024/04/4/7183081/>
4. Ялівець Г. Скільки грошей дали Україні міжнародні партнери і чому доведеться піднімати податки. *Бізнес Цензор*. 04.03.2024 URL: https://biz.censor.net/resonance/3474971/skilky_grosheyi_daly_ukrayini_mijnarodni_partnery_i_chomu_dovedetsya_pidnimaty_podatky
5. Оцінка потреб України на відновлення та відбудову. *НІСД*. 06.03.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhнародni-vidnosyny/otsinka-potreb-ukrayiny-na-vidnovlennya-ta-vidbudovu>
6. Проект бюджету США на 2025 рік передбачає 482 млн. доларів на підтримку України – Білий Дім. *Радіо Свобода*. 11.03.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilyy-dim-byudzhet-2025-ssha/32857509.html>

7. Основні положення Щорічної доповіді Мюнхенської безпекової конференції. *НІСД*. 16.02.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-shchorichnoyi-dopovidi-myunkhenskoyi>
8. Сидоренко С. Захід шукає обриси світової війни. Чому Мюнхен-2024 став три-вожним дзвіночком для України. *Європейська правда*. 19.02.2024. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/02/19/7179918/>
9. Власенко Р., Яценко Л. Соціальні ризики: чинники формування та наслідки. *Стратегічна панорама*. 04.2023. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/153>
10. Міжнародний досвід соціального підприємництва і перспективи його застосування в Україні. *НІСД*. 16.02.2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvy-yoho>
11. Бю-Айріян М. Друге дихання: як Західна Україна отримала шанс на індустріалізацію. *Дзеркало тижня*. 26.04.2022. URL: https://zn.ua/ukr/economics_of_regions/druhe-dikhannja-jak-zakhidna-ukrajina-otrimala-shans-na-industrializatsiju.html
12. Собенко Н. 840 підприємств в Україні переїхали через війну у безпечні регіони. *Суспільне новини*. 23.10.2023. URL: <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/>
13. Нові мешканці Закарпаття: ситуація та потреби переміщеного населення. *НІСД*. 25.05.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/stati/novi-meshkantsi-zakarpattya-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya>
14. Середа О. Релокація бізнесу: за рік на 70% зросла кількість ФОП, що українці зареєстрували в Польщі. *Дзеркало тижня*. 26.01.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/relokatsija-biznesu-za-rik-na-70-zrosla-kilkist-fop-shcho-ukrajintsi-zarejstruvali-v-polshchi.html>
15. Снігова О. Платформа «Зроблено в Україні»: шлях до економічної стійкості в умовах війни. *Дзеркало тижня*. 11.03.2024. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/platforma-zrobлено-v-ukrajini-shljakh-do-ekonomichnoji-stijkosti-v-umovakh-vijni.html>
16. Віктор Микита: Колись дотаційне Закарпаття стало драйвером економічного зростання. *РІО*. 02.03.2024. № 9 (1350).

REFERENCES

1. Kravchenko, V. (2024). Uhody z Frantsiyeyu ta Nimechchynoyu: shcho vony oznachayut' dlya Ukrainy [Agreements with France and Germany: what they mean for Ukraine]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/WORLD/uhodi-z-frantsijeju-ta-nimechchinoju-shcho-voni-oznachajut-dlja-ukrajini.html> [in Ukrainian].
2. Mamedov, H (2024). Chy spravdi 44 krayiny pidtrymaly stvorennya spetstrybunalu z ahresiyi? [Did 44 countries really support the creation of a special tribunal on aggression?]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/LAW/chi-spravdi-44-krajini-pidtrimali-stvorennja-spetstribunalu-z-ahresiji.html> [in Ukrainian].
3. Pavlyuk O. "Harantiyi bezpeky" vid NATO: yak Al'yans hotuyet'sya perebraty liderstvo u pidtrymtsi Ukrainy ["Security guarantees" from NATO: how the Alliance is preparing to take over the leadership in support of Ukraine]. *euointegration.com.ua*

- Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/4/7183081/> [in Ukrainian].
4. Yalivets, H. (2024). Skil'ky hroshey daly Ukrayini mizhnarodni partnery i chomu dovedet'sya pidnimaty podatky [How much money international partners gave Ukraine and why taxes will have to be raised]. *biz.censor.net*. Retrieved from https://biz.censor.net/resonance/3474971/skilky_grosheyi_daly_ukrayini_mijnarodni_partnery_i_chomu_dovedetsya_pidnimaty_podatky [in Ukrainian].
 5. Otsinka potreb Ukrayiny na vidnovlennya ta vidbudovu [Assessment of Ukraine's recovery and reconstruction needs]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-potreb-ukrayiny-na-vidnovlennya-ta-vidbudovu> [in Ukrainian].
 6. Proyeckt byudzhetu SSHA na 2025 rik peredbachaye 482 mln. dolariv na pidtrymku Ukrayiny – Bilyy Dim. 11.03.2024 [The draft US budget for 2025 provides 482 million dollars to support Ukraine - the White House. Radio Svoboda. 11.03.2024]. *www.radiosvoboda.org*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bilyy-dim-byudzhet-2025-ssha/32857509.html> [in Ukrainian].
 7. Osnovni polozhennya Shchorichnoyi dopovidi Myunkhens'koyi bezpekovoyi konferentsiyi. NISD [Main provisions of the Annual Report of the Munich Security Conference. NISD]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-shchorichnoyi-dopovidi-myunkhenskoyi> [in Ukrainian].
 8. Sydorenko, S. (2024). Zakhid shukaye obrysy svitovoyi viyny. Chomu Myunkhen-2024 stav tryvozhnym dzvinochkom dlya Ukrayiny [The West is looking for outlines of a world war. Why Munich-2024 became a wake-up call for Ukraine]. *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/02/19/7179918/> [in Ukrainian].
 9. Vlasenko, R., & Yatsenko, L. (2003). Sotsial'ni ryzyky: chynnyky formuvannya ta naslidky [Social risks: formation factors and consequences]. *niss-panorama.com*. Retrieved from <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/153> [in Ukrainian].
 10. Mizhnarodnyy dosvid sotsial'noho pidpryyemnytstva i perspektyvy yoho zastosuvannya v Ukrayini [International experience of social entrepreneurship and prospects for its application in Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvy-yoho> [in Ukrainian].
 11. Bno-Ayriyan, M. (2022). Druhe dykhannya: yak zakhidna Ukrayina otrymala shans na industrializatsiyu [Second wind: how western Ukraine got a chance for industrialization]. *zn.ua*. Retrieved from https://zn.ua/ukr/economics_of_regions/druhe-dikhannja-jak-zakhidna-ukrajina-otrimala-shans-na-industrializatsiju.html [in Ukrainian].
 12. Sobenko, N. (2023). 840 pidpryyemstv v Ukrayini pereyikhaly cherez viynu u bezpechni rehiony [840 enterprises in Ukraine moved to safe regions due to the war]. *suspilne.media*. Retrieved from <https://suspilne.media/600097-840-pidpriemstv-v-ukraini-pereihali-cerez-vijnu-u-bezpecni-regioni-opendatabot/> [in Ukrainian].
 13. Novi meshkantsi Zakarpattya: sytuatsiya ta potreby peremishchenoho naseleennya [New residents of Transcarpathia: the situation and needs of the displaced popula-

- tion]. *niss.gov*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/statti/novi-meshkantsi-zakarpattia-sytuatsiya-ta-potreby-peremishchenoho-naselennya/> [in Ukrainian].
14. Sereda, O. (2024). Relokatsiya biznesu: za rik na 70% zroslo kil'kist' FOP, shcho ukrajintsi zarejestruvaly v Pol'shchi [Relocation of business: the number of business owners registered by Ukrainians in Poland increased by 70% over the year]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/relokatsija-biznesu-za-rik-na-70-zroslo-kilkist-fop-shcho-ukrajintsi-zarejestruvali-v-polshchi.html> [in Ukrainian].
 15. Snihova, O. (2024). Platforma «Zrobleno v Ukraini»: shlyakh do ekonomichnoyi stiykosti v umovakh viyny [«Made in Ukraine» platform: the path to economic stability in the conditions of war]. *zn.ua*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/platforma-zrobleno-v-ukrajini-shljakh-do-ekonomichnoji-stijkosti-v-umovakh-vijni.html> [in Ukrainian].
 16. Viktor Mykyta: Kolys' dotatsiynе Zakarpattya stalo drayverom ekonomichnoho zrostannya [Subsidized Transcarpathia once became a driver of economic growth]. RION№ 9 (1350) [in Ukrainian].